

U.N.XODJAMQULOV, SH.I.BOTIROVA

ADABIYOT
NAZARIYASINI
O'QITISH
METODIKASI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRILIGI

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

U.N.XODJAMQULOV, SH.I.BOTIROVA

ADABIYOT NAZARIYASINI
O'QITISH METODIKASI

Darslik

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRILIGI CHIRCHIQ DAVLAT
PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

«BOOK TRADE 2022»
TOSHKENT – 2022

UO'K: 37.015.3(075.8)

KBK: 88.4ya73

U.N.XODJAMQULOV, SH.I.BOTIROVA

Adabiyot nazariyasini o'qitish metodikasi. –T.: «BOOK TRADE 2022»
nashriyoti. 2022. – 172 bet.

Ushbu darslikda xalq og'zaki ijodi, qadimgi asotir, rivoyat va afsonalar, maqol, masal va topishmoqlarni o'rganish metodikasi, hikoya janri, hikoya turlari, hikoyalarni mumtoz va zamonaviy o'qitish metodikasi, qissa janri namunalarini o'qitish usullari, roman va uning turlari, romanlarni o'qitishning dolzarb va maqbul usullari, she'r va uning tuzilishi, aruz va barmoqdagi she'rlarni o'qitish bo'yicha zamonaviy usullar, mumtoz she'r unsurlari va ularni o'rganish metodikasi, tasavvuf adabiyoti, qasida janri, pandnoma asarlar, yodnomalar, hajviyalar, zamonaviy modern o'zbek she'riyati va dramatik asarlarni innovatsion va zamonaviy metodlar bilan o'qitish, bo'lajak o'qituvchilarga badiiy adabiyotni o'qib – o'rganishning zamonaviy shakl va usullari haqidagi nazariy qarashlar hamda ularni amaliyotga tatbiq qilishning pedagogik hamda metodik imkoniyatlari o'z aksini topgan.

Darslik kredit modul asosida ta'lim oluvchi o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi magistr'lari, tadqiqotchilar va mutaxassislar uchun mo'ljallangan.

Muallif

pedagogika fanlari doktori, dotsent **Sh.I.Botirova**

Taqrizchilar

pedagogika fanlari doktori, professor **S.Matchonov,**
N.Soatova

ISBN 978-9943-8821-0-2

KIRISH

Insoniyat azal - azaldan borliq hodisalarini bilishga, o'zi yashayotgan muhitni go'zallashtirishga intiladi. Bu intilish zamirida mukammallikka erishish istagi turadi. Koinot sultoni sanalgan inson komillikka erishish uchun muttasil yo'l izlaydi. San'at, adabiyot, ilm - fan aslida kishilarning komillikka intilish yo'llaridir. Ular odamlarning qalb quvvati va aql - tafakkuri qudratini namoyon etadigan o'ziga xos maydon sanaladi. San'at, adabiyot, ilm - fan bir - biri bilan mustahkam bog'liq hodisalaridir. Ular orasida jiddiy farq - tafovutlar bo'lsa-da, san'at ilm - fanni yoki ilm - fan san'atni butkul inkor qilmaydi. Aksincha, ular bir - biri bilan uzviy bog'langan holda, insonning komillashishiga xizmat qiladi.

Insonning komillashishiga, uning o'zligini anglashiga ta'sir ko'rsatadigan vositalar orasida, ayniqsa, adabiyot alohida ajralib turadi. Chunki adabiyot insonning qalb quvvati va aql - tafakkuri rivojini o'ziga xos tarzda mujassamlashtiradi. O'nda qalbning hissiyot, to'yg'ulari, aqlning mantiqli mushohada, mulohazalari ajoyib tarzda o'yg'o'nlashgan bo'ladi. Adabiyot asarlarida kishilarning his - tuyg'ulari, fikr - mulohazalari obrazlar orqali akslanadi. His - to'yg'ular qalbga xos kechinmalar sanalsa, fikr - mushohada esa miya mulki bo'lgan ong - aqlning mahsullaridir.

Mazkur o'quv qo'llanma bo'lajak o'qituvchilarga badiiy adabiyotni o'qib – o'rganishning zamonaviy shakl va usullari haqidagi nazariy qarashlar hamda ularni amaliyotga tatbiq qilishning pedagogik hamda metodik imkoniyatlarini ko'rsatishdan iborat.

Talabalarga o'zbek va jahon adabiyotini o'qitish metodikasining ilg'or yutuqlarini, amalda badiiy asarni tahlil qilish, darsning ilmiy-nazariy asoslarini; adabiyotshunoslikga oid dars hamda sinfdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etishning nazariy-metodik asoslarini; adabiy-nazariy tushunchalarni o'qitish orqali o'quvchilarning badiiy – estetik didi, mustaqil ijodiy fikrlash qobiliyati, kitobxonlik madaniyatini kamol totirishga o'rgatishdan iborat.

O'quv qo'llanmada adabiyot nazariyasini o'qitish metodikasini fanining ob'ekti va predmeti, fanining ta'lim tizimida tutgan o'rni, adabiy-nazariy tushunchalarining ta'lim tizimida berilishi, fanni o'qitish metodlari va usullari, adabiyot nazariyasini o'qitish fani bo'yicha

yaratilgan darsliklar, qo'llanmalarning xususiyatlari, o'zbek tili va adabiyoti o'qituvchisining innovatsion pedagogik faoliyatining nazariy - metodik asoslari, pedagogik faoliyatni amalga oshirish metodikasi, adabiyot o'qitishda darslarni kompyuterlashtirish, masofaviy ta'lim va uning xususiyatlari, adabiyot darslarida internetdan foydalanish yo'llari va madaniyati, ma'lumotlar omboridan samarali foydalanish to'g'risida tasavvurga ega bo'lishida. Bundan tashqari, adabiy-nazariy tushunchalarning o'qitish metodlari, usullari, ularning nazariy asoslarini, adabiyot o'qitish metodlarining o'zaro o'xshash va farqli jihatlarini bilishi, badiiy asarni tur va janr xususiyatlariga ko'ra tahlil qila olish, o'zbek adabiyoti fani bo'yicha talabalarni mustaqil tahsil olishga yo'llash, ta'lim tizimida fanning mazmuni, uzviyligi va uzluksizligini ta'minlashga qaratilgan metod va usullar asosida ta'lim samaradorligini oshirish, ta'lim jarayonini tashkillashtirishning ilmiy-metodik asoslari, o'zbek tili va adabiyoti o'qituvchisining pedagogik faoliyatini, o'quv mashg'ulotlarini, kasbga yo'naltirib muammoli o'qitishni bilishi, malaka hosil qilishi va amalda qo'llay olish bo'yicha ma'lumotga ega bo'lishadi.

“ADABIYOT NAZARIYASINI O'QITISH METODIKASI” FANINING O'RGANISH OBYEKTI, MAQSAD VA VAZIFASI.

Adabiyot nazariyasini o'qitish metodikasi fanini o'qitishdan maqsad – bo'lajak o'qituvchilarga badiiy adabiyotni o'qib-o'rganishning zamonaviy shakl va usullari haqidagi nazariy qarashlar hamda ularni amaliyotga tatbiq qilishning pedagogik hamda metodik imkoniyatlarini ko'rsatishdan iborat.

Adabiyot nazariyasini o'qitish metodikasi fanining vazifasi – talabalarga o'zbek va jahon adabiyotini o'qitish metodikasining ilg'or yutuqlarini, amalda badiiy asarni tahlil qilish, darsning ilmiy-nazariy asoslarini; adabiyotshunoslikga oid dars hamda sinfdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etishning nazariy-metodik asoslarini; adabiy-nazariy tushunchalarni o'qitish orqali o'quvchilarning badiiy – estetik didi, mustaqil ijodiy fikrlash qobiliyati, kitobxonlik madaniyatini kamol totirishga o'rgatishdan iborat. Bundan tashqari, bo'lajak o'qituvchilar o'quvchilarni badiiy asar qahramonlarining shaxsiy sifatlarini baholashga o'rgatish jarayonini tashkil etish usullari, metodlarini, ularni mustaqil mulohaza yuritishga undash va muammolarning yechimiga ijodiy yondashishga o'rgatish, mustaqil tarzda xulosalar chiqarishga, bunda ularning verbal-lingvistik intellektini rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlar tizimidan foydalanishga o'rgatiladi.

O'zbekiston ta'lim muassasalarida amal qilinayotgan adabiyot nazariyasini o'qitish metodikasini xorij tajribalaridan foydalanib amalga oshirishga o'rgatish nazarda tutilgan:

1. Boshqa hech bir fan tomonidan o'rganilmaydigan tadqiqot predmetiga egalik;
2. Mazkur tadqiqot predmetning ijtimoiy zarurligi;
3. Ilmiy tadqiqot olib borishning o'ziga xos metodlari mavjudligi.

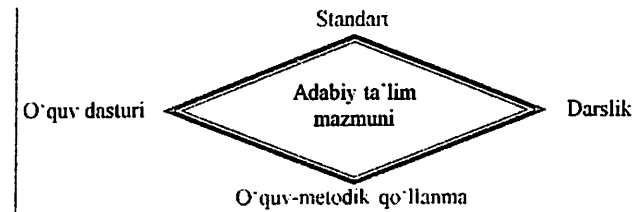
Adabiyot nazariyasini o'qitish metodikasi faniga shu shartlarga asosan yondashiladigan bo'lsa, uning o'ziga xos o'rganish ob'yekti borligini qurish imkoni bo'ladi. Adabiyot nazariyasini o'qitish metodikasi-adabiyot o'quv fanini o'qitish jarayonining qonuniyatlarini kashf etishga yo'naltirilgan fandır. Maktabda adabiyot o'rganishning qonuniyatlari va yo'llari bilan na adabiyotshunoslik, na didaktika, na psixologiya shug'ullanadi. Adabiyot metodikasi adabiyot predmetining prinsiplarini, metodlarini ishlab chiqish va tadqiq etish bilan, sinfdan

va undan tashqarida badiiy asarni o'qishni uyushtirish, yo'llarni topish bilan sinfdan va maktabdan tashqarida adabiyot tadbirlarni o'tkazish yo'llari bilan, yosh avlodni kitobga muhabbat ruhida tarbiyalash masalalari majmuasi bilan shug'ullanadi. Boshqa biron bir fan ayni shu masalalar bilan shug'ullanmaydi.

Adabiyot nazariyasini o'qitish jarayonini tadqiq etishning jamiyat uchun ahamiyati bormi? Adabiyot bu-so'z san'ati. Binobarin, san'atni qoliplarga moslashtirish uning taraqqiyotiga to'siq bo'lish mumkin-ku. Bu hodisaning har qanday holatga tatbiq qilish mumkin bo'lgan universal jihati unchalar ko'p bo'lmaydi. Agar shunday jihat bo'lsa, adabiyot o'z mohiyatini yo'qotadi. To'g'ri, adabiyot-san'at. Ammo adabiyotni o'rganish jarayoni adabiyot o'zidan farq qiladi bu jarayonning qonuniyatlarini kashf etish, universal jihatlarini topish mumkin.

Adabiyot nazariyasini o'qitishdagi eng ilg'or tajribalarni deyarli barcha darslarda qo'llaniladigan universal qonuniyatlarni kashf etmay turib yoshlarga adabiy tarbiya berish haqida gapirish ham ortiqcha. Adabiyot nazariyasini o'qitish metodikasida ana shu eng umumiy jihatlar o'rganiladi, adabiyotni o'qitish jarayonida qo'llaniladigan metod va usullar ishlab chiqiladi. Ammo «universal qoidalar» tushunchasini o'zgarmas aqida tarzida qabul etmaslik kerak. Negaki, pedagogika ilmi yoppa universalizmga qarshi. Universalizm deyilganda adabiyot ta'lim jarayonida ko'proq ishlatiladigan usullar, yechimlar nazarda tutiladi. Har bir o'qituvchining u yoxud bu pedagogik muammoni o'z tajribasi va bilimi darajasidan kelib chiqib, o'zicha hal etishni ko'zda tutgan holda muayyan umumiy qonuniyatlarni topish va ulardan foydalanib, adabiy ta'limni yaxshiroq yo'lga qo'yish mumkin.

Adabiyot nazariyasini o'qitish metodikasi fani adabiy ta'lim jarayonini o'rganish, umumlashtirish va ilmiy xulosalar chiqarish hamda bu yo'nalishda ilmiy tadqiqotlar olib borishning o'ziga xos metodlariga ega. Kuzatish, anketa so'rovi, maktab hujjatlarini o'rganish, o'quvchilarning yozma ishlarini tadqiq etish, og'zaki javoblarni tekshirish singari qator ilmiy tadqiqot metodlari borki, ular ko'magida adabiyot metodikasi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib boriladi.

Adabiyotni o'qitish uchun maxsus fan kerakmi? Jamiyatda shunga ehtiyoj bormi? Ta'lim bosqichlarida adabiyot fanini yaxshi o'rganish va o'rgatish uchun adabiyot muallimlari qayg'urishi kerakmi yoki adabiyotshunoslarmi, pedagoglarmi yoki ruhshunos-psixologlarmi? Albatta, bunday savollarning keti uzilmaydi. Ular kecha berilgan edi, bugun ham berilmoqda, ularning ertaga berilmay qolishi amri mahol. Adabiyot o'qitish, adabiy ta'lim, boshqa fanlarni o'qitishdan anchayin keskin farq qiladi. Shunga ko'ra uni fan sifatida qaraydiganlar bir guruhni tashkil etsa, adabiyot o'qitishni san'at turi sifatida baholab, adabiyot o'qituvchisining ishini ham san'atkorona bir ish sifatida baholaydiganlar kam emas. Demak, ular Adabiyot nazariyasini o'qitish metodikasini ham san'at bilan tenglashtirishadi. Amaliyotchilik nuqtayi nazaridan qaraydiganlar esa Adabiyot nazariyasini o'qitish metodikasini darslarning o'tilishiga bevosita yordam beradigan, har bir darsning yaxshi va samarali bo'lishiga amaliy ko'mak bera oladigan soha deb bilishadi. Ma'lumki, adabiyot ta'limning turli bosqichlarida xuddi boshqa predmetlar kabi o'sib kelayotgan avlod-o'quvchilarga mo'ljallangan. Ta'lim jarayonidagi barcha fanlarning asosiy maqsadi va mohiyati o'quvchilarda – o'sib kelayotgan yosh avlodda muayyan sohalarga oid bilimlarning asoslarini shakllantirish, shularning negizida ularning boy ma'naviy olamini yaratishdan iboratdir. Bu vazifani amalga oshirishda badiiy adabiyot bilan teng keladigan birorta soha yo'q deb ayta olamiz. Badiiy adabiyot alohida shaxsga ham, butun jamiyatga ham kuchli darajada ta'sir ko'rsata olish imkoniga ega. U jamiyatning o'z-o'zini anglashida, uni insonparvarlashtirishda beqiyos imkonlarga ega. Adabiyot ijtimoiy ongning ko'rinishlaridan biri sifatida o'zida xalq xotirasini mujassamlashtiradi, uning axloqiyma'naviy qadriyatlarini asrlardan asrlarga, ajdodlardan avlodlarga olib o'tadi. Shunga qaramay, badiiy adabiyotga bo'lgan munosabatlarning ham nihoyatda xilma-xilligini, ularning orasida «bevosita naqd foyda»ni ko'zlab o'qish